

Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 1

Серія
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
1894–1907

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2002

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
за Національною програмою випуску
суспільно необхідних видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 1:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, канд. іст. наук)
Ольга ТОДІЙЧУК (канд. іст. наук)

Пояснення слів, мовна редакція текстів М.Грушевського — Олександр РИБАЛКО
Переклад з російської статей зі збірника
«Освобождение России и украинский вопрос» — Іван СВАРНИК
Переклад висловів з латинської, грецької,
польської, німецької, французької — Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"
<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-224-4 (т.1)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2002
© Видавництво «Світ», дизайн
та художнє оформлення, 2002

ДРУГА РУСЬКА АРТИСТИЧНА ВИСТАВА У ЛЬВОВІ

2 (15) вересня отворено у Львові в Народнім домі сполучену виставу фантів для лотереї на користь дяків і предметів штуки — роботи руських артистів. Справа дяківської лотереї, головно пропагована послом о.Танячкевичем, тягнеться досить давно, більше як два роки; сама вистава також була завчасу заповіджена. В остатній хвилі прилучило до неї Товариство для [розвою] руської штуки, що також займалося дяківською лотереєю, виставу малярську, і таким чином при нагоді дяківської вистави ми несподівано дістали другу руську артистичну виставу, два роки по першій (восени 1898 р.). Я оглядав її 5 (18), три дні по отворенні, в товаристві інших русинів, і хочу поділитися своїми вражіннями.

Вони не були веселі. Коли я й інші, інтересовані розвоєм руської штуки, оглядали першу виставу, споряджену при зав'язанні Товариства для розвою руської штуки, вона будила не дуже рожеві, але завсіди приємні надії. То була вистава, наборзі, на перший поклик зложена, як доказ, що на Русі єсть якась штука, єсть щось розвивати, і вистава дійсно переконувала в тім. У двох маленьких покоях "Руського сокола" тоді згромаджено було без розбору все, що можна було на швидку руку зібрати. Переважала партацька, ремісничка робота, але було кільканадцять справді артистичних робіт, на котрих відпочивало око. Не було можна там зловити чогось суцільного, якоїсь "руської штуки", але видно було кількох малярів-артистів з зазначеною індивідуальністю, з змаганнями до розв'язання артистичних проблем. Дивлячися на їх образи, думалося, що от нове товариство постягає й решту тих малярів-русинів, на виставі не заступлених (таких було більше, як заступлених), в їх спільності поможе їм зійти на національний ґрунт, сотворити справді народну штуку, котрої ми ще не маємо, підтримає молодші сили й не дасть їм тонути в шаблонній ремісничості й т.ін. По двох літах я йшов перевірити на новій виставі, оскільки справдилися мої тодішні надії, й переконався, що вони не справдилися зовсім.

В великій залі Народного дому суміш розміщені предмети дяківської лотереї й образи артистичної вистави. Дяківська вистава випала слабо. Очевидно, неважаючи на всі заходи її організаторів, не удалося заінтересувати руську суспільність дяківською справою. Предмети, з нечисленними виїмками, не мають ані артистичної, ані етнографічної вартості, ані удалося, як хотів о.Таняккевич, дати ними образ руського промислу. Се фантова мішанина без всякої фізіономії. Артистична частина вистави також має характер випадкової збиранини на швидку руку, що трапилося. З учасників попередньої вистави декотрих уже не знаходимо. Нато-

мість виставлено образи малярів — нечленів товариства, що сю виставу споряджало. Деякі образи, як я чув, виставлено навіть без відомості їх авторів.

З учасників першої вистави д. Панькевич виставив чимало робіт, але переважно — се шкідливі й студії; кілька незлих краєвидиків, рисунків пером; сецесіоністичний образок — "Іванівська мушка" (виконання його мені здалося не конче щасливим); досить оригінальна студія: голова Христа. Взагалі, однак, виставлені ним роботи дають далеко менше, ніж попереднього разу; артист був зайнятий іншими справами й не мав часу для свободної артистичної творчості. Другий учасник першої вистави — д. Устиянович пригадав себе своїм будь-що-будь інтересним Мойсеєм, виставленим колись у Відні. Образів д. Труша не бачили ми зовсім; скільки знаю, він розійшовся з Товариством, хоч був одним із директорів при його заснуванні, й се було, мабуть, причиною, що впорядчики вистави не постаралися стягнути його образів. Д[обродій] Скруток, що на попередній виставі показав кілька цікавих студій, на сій виступив тільки неінтересним, досить шаблонним іконостасом; невже ще один артист зійшов на ремісника церковного малярства?

Д[обродій] Івасюк із Чернівців був заступлений (як я чув — без своєї відомості) двома образами — давнішим своїм "Хмельницьким під Зборовом", що невідмінно фігурує на всіх львівських виставах, і новішим — портретом Ю. Романчука.

Інтересні шкідливі — голови д. Куриласа й Новаківського, вихованця Краківської академії, й Манастирського — маляра ближче мені не звісного. Декотрі з них — напр[иклад], голова "учителя" (п. Новаківського), гуцула й хлопця з вужем (не докінчена, п. Куриласа) звернули б на себе увагу й на більшій виставі. Натомість церковні образи того ж д. Куриласа нічим особливим не визначаються.

Д[обродій] Копистинський, один із старших і популярніших галицьких церковних малярів, виставив кілька образів світських небезінтересних. Незвичайна прикмета його образів — їх дивна архаїчність: дивлячися на декотрі, ледве віриш, що маєш перед собою не твори XVIII в. Найбільш цікавими здалися мені — портрет якогось каноніка, з старанно виробленим лицем, але без тулова, як на старих українських портретах, і пара голів — гуцул і гуцулка.

Молодий маляр-дилетант Турбацький виставив кільканадцять образів — переважно "фушерки". В декотрих видно, однак, і деякі здібності; хтозна, чи автор їх, якби попрацював над собою, не допровадив би до чого. А так може скапаритися без останку.

Окрім малярства, репрезентована була різьба по дереву, але більш ремісничого характеру. Кілька іконостасів, шаблонних, важких, обрахова-

них, очевидно, більше на дешеву ціну, як на артистичні вимоги, кілька фігур без артистичної вартості.

Взагалі, повторюю, вистава робить невеселе вражіння випадковістю, хаотичністю, але є й на ній інтересні речі, і я щиро раджу кожному інтересованому свійським культурним життям русинів, що не бачив її ще, скористати з останків часу і подивитися на неї (вистава буде тривати до 10 жовтня н.ст.).

А тепер попробую зсумувати свої вражіння, вражіння не фахівця, а просто інтересованого культурним розвоєм свого народу українця.

Насамперед мушу сконстатувати, що діяльність на полі пластичних штук у нас, взагалі беручи, ще не визволилася з-під кормиги рутенства, що для нашої літератури й науки стало вже *tempi passati*, — вона ще не вийшла на рівень сучасних світових вимог, не потягнула виразної границі між артизмом і ремеслом, між свобідною творчістю й капарством "для своїх", по принципу: "для хахлів і такий бог уйде". Тим часом елементи для визволення єсть. Єсть талановиті малярі, ще не знищені ремісничим зманерованим шаблоном, єсть змагання до свобідної творчості, до самостійних відповідей на питання життя й штуки. Немає ще руської штуки, але єсть руські артисти. Се мусив признати кождий, оглядаючи першу і навіть другу виставу, і те, що появлялося поза сими виставами, як, напр., торічна колекція образів Труша на польській виставі, що знайшла досить високу оцінку й серед неласкавих на всяке признання наших "побратимів". Єсть елементи, треба би тільки допомогти їм зібратися, зложитися в одну цілість, аби вони *viribus unitis* могли йти — одні свідомо, другі, хоч би й за приводом, до однієї мети — витворення живішого артистичного руху, і в результаті його — українсько-руської національної штуки.

Товариство для розвою [руської] штуки не справдило надій, які на нього покладано; нинішня вистава не лишає місця для ніяких ілюзій на сій точці. Хоч своєю метою ставило воно розвій руської штуки, але не потрапило удержатися на артистичнім рівні, не потрапило скупити коло себе артистів руських і зійшло, властиво, на товариство-спілку для артистичного промислу, малярсько-різьбарського церковного промислу. Яко такому я зичу йому всякого успіху, і воно має всяке право на увагу й попертя нашої суспільності, але з артистичного погляду на нього ані якихось надій покладати, ані якихось вимог ставляти не можна. Отже для нашої штуки треба видумати щось інше.

Коли наразі не було б у нас спромоги, та навіть і потреби говорити про організацію якихось сильніших артистичних інституцій, то вистало б на початок, на мій погляд, зорганізувати по-людськи періодичні вистави руських артистів. Не конче на се треба б зараз осібного товариства (ми й без того їх маємо забагато), вистав би й простий комітет. Він мав би на меті

організувати по можності щороку виставу. До участі в них він мусив би постаратися притягнути по можності всіх артистів-русинів з усіх Русей, скільки їх єсть, не виключаючи Угорської і Американської, якби там з'явилися якісь артисти. Кажу з притиском — артистів, бо на вистави образи мусила б приймати якась *жигу* як найтолерантніша на всякі напрями й передчуття в штуці, але завсїгди вимагаючи від праці артизму. При сій умові і для молодих артистів було б заохотою, коли їх образи приймуть на виставу, і для старших та реномованих було б інтересно давати на виставу свої образи, знаючи, що вони там опиняться в відповіднім, артистичнім окруженні. Окрім того, заохотою мусило б бути закупно образів. Виставовий комітет мусив би взяти на себе посередництво в продажі образів з вистави. Хоч які ми голі, а все ж таки є у нас і заможніші товариства, й касина, клуби й т.ін., що могли б (і повинні б) для підтримання народної штуки й для окраси своїх локалів закупити бодай раз на кілька років один образ; єсть і заможніші люди в краю, а ще більше — поза краєм, з котрими мусив би комітет увійти в зносини й промовити їм до того морального обов'язку. Добре зорганізована продажа (прецінь думаю, що на якусь 1000-2000 з[о]л[отих] р[инських] нас стало б що вистави[ти]?) була б сильною атракційною силою для малярів до вистав, а при тім попит на теми свійські, національні міг би і у наших артистів ослабити їх теперішню безгрунтовність (що в значній мірі залежить від браку якоїсь свійської малярської школи) та зацепити більше заінтересування до тем своєнародних, національних.

Такі мої гадки. В деталі не входжу. Головне, аби знайшлися охочі до того люди, а властиво, як поучує досвід нашої суспільної роботи, — кількох людей, що згодилися б між собою на основні принципи роботи та мали добру волю, енергію та трохи суспільного, громадського інстинкту. Решта — "приложиться".

А попрацювати є над чим, варто роботи.

7(20) IX.1900

Улиця Шевченка у Львові

Вперше надруковано у журналі: ЛНВ. — 1900. — Т. X. — С. 200–202. Підпис: М.Грушевський. Авторський рукопис (чернетка) зберігається в ЦДІА України в м.Києві (Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 225. — Арк. 9–11).

in extenso (лат.) — повністю, без скорочень

ojsowie miasta (пол.) — батьки міста

ulicy Błotnej (пол.) — вулиці Болотної

ulica Szewczenki (пол.) — вулиця Шевченка

pro aeterna rei memoria (лат.) — на вічну пам'ять

Друга руська артистична вистава у Львові

Вперше надруковано у журналі: ЛНВ. — 1900. — Т. XII. — Кн. X. — С. 50–54. Підпис: М.Грушевський. Авторський рукопис зберігається в ЦДІА України в м.Києві (Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 209. — Арк. 21–29-зв.).

viribus unitis (лат.) — спільними зусиллями

jurі (фр.) — журі

На порозі століття (Присвячено перемиській українсько-руській громаді)

Вперше надруковано у журналі: ЛНВ. — 1901. — Т. XIII. — С. 77–87.

παντων μετρον ανθρωπος (гр.) — людина — міра всього

in statu nascendi (лат.) — у стані народження/на стадії народження

[а з нею й українська] *gente* (лат.) — [а з нею й українська] родом (з походження)

sit venia verbo (лат.) — вибачайте на слові

ουδενος ηττων (гр.) — ніхто не гірший

Лист проф. Грушевського до декана Твардовського

“Лист проф. Грушевського до декана Твардовського зараз по інциденті з дня 11 с[ього] м[ісяця]”, а також “*Votum separatum* проф. Грушевського проти вище поданої верифікації протоколу із засідання з дня 16 липня” вперше надруковано в львівській газеті: Діло. — 1901. — Ч. 260 і 261. — С. 2 в замітці під назвою “Як то було”. Поданий нижче текст газетної замітки прояснює, що спричинило появу листа і вміщеного слідом за ним “*Votum separatum...*”

“Як то було”

Від декана філософічного виділу університету Львівського одержуємо ось таке письмо:

“На основі припоручення виділу філософічного ц[ісарсько]-к[оролівського] університету у Львові прошу Поважану Редакцію помістити слідуюче пояснення:

В описах подій, що відбулися у Львівськiм університеті д[ня] 19 листопада, піднесли часописі руські і польські між причинами, що причинились до подраз-

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ	5
ВІД ВИДАВНИЦТВА	12
<i>Павло Сохань</i> . ТВОРЧА СПАДЩИНА М.С.ГРУШЕВСЬКОГО І СУЧАСНІСТЬ	14
<i>Ігор Гирич</i> . ПОЛІТИЧНА ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО	47
Розділ I. ІСТОРИОСОФСЬКІ СТАТТІ	63
Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р.	65
Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства	75
Спірні питання староруської етнографії	83
Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи	100
Розділ II. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ СТАТТІ	109
Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвої українсько-руського народу	111
Як мене спроваджено до Львова (Лист до хв[альної] редакції "Діла") ---	117
Нова "пря" про українсько-руську книжну мову	123
Листи з-над Полтви:	129
<i>Лист перший</i>	129
<i>Лист другий</i>	142
<i>Лист третій</i>	161
Наукове товариство імені Шевченка	188
Улиця Шевченка у Львові	202
Друга руська артистична вистава у Львові	204
На порозі століття (Присвячено перемиській українсько-руській громаді) 208	
Лист проф. Грушевського до декана Твардовського	217
В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка	220
Друга вистава образів Ів[ана] Труша	223
Олександр Кониський. 18(30)/VIII 1836–29/XI (11/XII) 1900 ---	227
В справі "Академічного дому"	234
250 літ	236

Що зробити з "Академічним фондом"?	241
Гуцульська вистава	244
Українсько-руські наукові курси	246
Безглузда національна політика Росії	256
Що ж далі? (В справі руських гімназій)	258
В справі руських шкіл і руського театру	262
Меморіал Петербурзької академії в справі свободи української мови в Росії	270
Не даймося!	274
Академічний дім	277
Українські кафедри	279
Ювілей Вол[одимира] Антоновича	281
До наших читачів в Галичині	282
З біжучої хвилі	284

Розділ III. ЗБІРНИК СТАТЕЙ "З БІЖУЧОЇ ХВИЛІ. СТАТТІ

Й ЗАМІТКИ НА ТЕМИ ДНЯ 1905–1906 років"	289
[Передмова]	291
Українство і питання дня в Росії	293
Конституційне питання і українство в Росії	301
На руїнах	313
Дорогою віків	321
Перші кроки	323
"Самоотвержение малороссиян"	329
Польсько-українські мотиви	335
Новий кордон	344
У українських послів російської Думи	348
З Державної Думи. З вражінь і помічень	353
Дума і національне питання	359
Аграрне питання	364
Після Думи	369
Перша річниця російської конституції	373
Галичина і Україна	376

Розділ IV. ЗБІРНИК СТАТЕЙ "ВИЗВОЛЕННЯ РОСІЇ

І УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ"	383
Передмова	385
Проти течії	389
"Наступного дня"	393
Рух політичної і суспільної української думки в ХІХ столітті	397
Єдність чи розпад [Росії]?	405
Національне питання й автономія	413
Про зрілість і незрілість	421

Наші вимоги	425
Фрази і факти	429
Рівною мірою	434
На злобу дня	436
Неймовірно	438
Ганебній пам'яті!..	441
Український П'ємонт	444
Питання дня (Аграрні перспективи)	448
Національні моменти в аграрному питанні	453
Кінець гетто!	456
Справа українських катедр і наші наукові потреби	458
Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна)	485
Розбурхане муравлисько	528
За український маслак (В справі Холмщини)	536
КОМЕНТАРІ	545
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	574
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	580